

ANDRZEJ STELMACH

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wybory a demokratyzacja systemu politycznego w Rosji

1. Potencjalne rezultaty tranzycji systemowej

Zapoczątkowane pod koniec lat osiemdziesiątych w Europie Środkowej i Wschodniej procesy przeobrażeń ustrojowych przywykliśmy określać mianem *transformacji*. Oznacza ona tyle, co przekształcenie, przeobrażenie czy przemieszczenie. Transformacja w znaczeniu politologicznym oznacza pewien proces przechodzenia od jednego systemu politycznego do innego. W praktyce chodzi o przeobrażenia ustrojowe zachodzące w państwach realnego socjalizmu, które wszczęły procesy zmian politycznych mających w konsekwencji doprowadzić je do systemów demokratycznych. Jest to więc proces odchodzenia od systemu totalitarnego i przejścia do układu w pełni demokratycznego.

W literaturze spotykamy również inne określenia dotyczące procesu demokratyzacji systemu politycznego. Klasyczne jest już dzisiaj stanowisko zaprezentowane przez amerykańskiego politologa Samuela P. Huntingtona. W pracy *Trzecia fala demokratyzacji* wprowadził on pojęcie *fali demokratyzacyjnej*¹. Jest ona kompleksem tranzycji od modelu niedemokratycznego do demokratycznego. Autor wyodrębnił cztery modelowe sposoby dojścia do demokracji. Istotą pierwszego z nich, nazywanego *transformacją* (*transformation*), jest to, że to dotychczasowe elity polityczne podejmują decyzję o zapoczątkowaniu procesów demokratyzacyjnych. Przemiany dokonują się z woli i pod kierownictwem demokratyzacyjnych. Przemiany dokonują się z woli i pod kierownictwem dotychczasowych władców. Drugi model możemy określić jako *zastąpienie* (*replacement*). Występuje on wtedy, gdy elity opozycyjne przejmą kierowanie procesami demokratyzacyjnymi. Jest to jednoznaczne z wymianą elit. Stare elity polityczne zostają zastąpione przez nowe. Trzecim sposobem na dokonanie przeobrażeń demokratycznych w państwie jest *przemieszczenie* (*transplacement*). Występuje on w sytuacji, kiedy zarówno elity władzy, jak i opozycji podejmują wspólne działania na rzecz demokratyzacji systemu politycznego.

¹ S.P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995.

Nie musi to jednak oznaczać identycznych koncepcji dotyczących form i sposobów przeprowadzania tych zmian. Stare i nowe elity polityczne posiadają z reguły odmienne koncepcje dotyczące przyszłego ustroju demokratycznego. Konsensus konieczny jest jedynie w kwestii zainicjowania przeobrażeń o charakterze demokratycznym. Czwarty model demokratyzacji znacznie odbiega w swej istocie od wariantów zaprezentowanych wcześniej. S. Huntington nazywa go *interwencją* (*intervention*). W tym przypadku zmiana ma swoje źródło w interwencji zewnętrznej. Elity polityczne, zarówno władzy jak i opozycji, nie są w stanie, z różnych powodów, zainicjować i przeprowadzić demokratycznych zmian w państwie. Są one narzucone przez układ zewnętrzny, a rodzime elity polityczne tylko włączają się do demokratycznego systemu narzuczonego z zewnątrz².

Tranzycja polityczna rozumiana jest jako okres przejściowy, dzielący dwa wyodrębnione momenty. Jej początek stanowi proces demontażu dotychczasowego układu politycznego. Obok istniejącego modelu sprawowania władzy pojawiają się inne koncepcje. Bez względu na to, kto jest inicjatorem zmian, proces przeobrażeń mających na celu demokratyzację wszystkich sfer życia zaczyna pociągać za sobą konkretne zmiany w systemie politycznym. Etapem końcowym tych przeobrażeń jest osiągnięcie stanu pewnej konsolidacji nowego układu politycznego. Nowy reżim polityczny jest więc wynikiem procesów zachodzących zmian. Rodzi się pytanie, jaki będzie jego charakter? Tranzycja systemowa jest procesem złożonym. Zachodzi on w różnych warunkach i może mieć bardzo zróżnicowany przebieg. Zależy to od bardzo wielu czynników. Ogólnie można jedynie stwierdzić, iż zainicjowanie tego procesu zamyka pewien etap funkcjonowania niedemokratycznego reżimu politycznego. Nie możemy natomiast mieć pewności co do rezultatu zainicjowanych przeobrażeń. Proces kształtowania się nowego ładu może być długotrwały, a jego rezultat nie jest przesądzony. Stąd możemy wskazać na charakterystyczną cechę tranzycji, jaką jest brak pewności co do jej rezultatu. Oznacza to, iż wynik zmiany ustrojowej cały czas stanowi niewiadomą. Może ona prowadzić zarówno do utrwalenia demokracji, jak i powrotu do systemu totalitarnego. Jej przebieg może być spokojny lub nabrać cech rewolucyjnych. Ta niepewność co do skutków tranzycji jest cechą charakterystyczną procesu przeobrażeń politycznych.

Za początkowy etap tranzycji systemowej można uznać pierwsze demokratyczne, rywalizacyjne wybory. Dla niektórych jest to moment podjęcia decyzji o przeprowadzeniu takiej elekcji, dla innych same wybory i system nieskrępowanej rywalizacji politycznej będący ich następstwem. Bez względu na to, które ze stanowisk uznamy za bardziej uprawnione, początek tranzycji

² Szerzej zob. A. Stelmach, S. Zyborowicz, *Politologia a tranzycja systemowa w Polsce*, [w:] *Politologia w Polsce. Stan badań i perspektywy rozwojowe*, pod red. T. Łoś-Nowak, Toruń-Wrocław 1998.

systemowej oznacza zalegalizowaną, autentyczną konkurencyjność między różnymi orientacjami politycznymi.

Znacznie więcej rozbieżności powstaje przy próbie określenia, co ma stanowić o zakończeniu tranzykcji. Najbardziej skrajne stanowisko utożsamia koniec tego procesu z momentem odbycia pierwszych rywalizacyjnych wyborów. Oznaczałoby to, iż pomiędzy punktem początkowym a końcowym tranzykcji upływa jedynie czas od podjęcia decyzji o demokratycznych wyborach do ich przeprowadzenia. Inna koncepcja zakłada, iż momentem końcowym tranzykcji jest wyłonienie się alternatywnych ośrodków władzy państwowej, zdolnych do skutecznej rywalizacji w demokratycznej formie. I wreszcie opcja trzecia uznaje, iż proces dobiega końca dopiero wówczas, kiedy demokratyczne zasady rywalizacji politycznej stają się stałym elementem życia społecznego.

Oczywiście pomiędzy momentem początkowym a końcowym przejścia do demokracji występuje cały szereg zjawisk i procesów przejściowych, które wpływają na efekt końcowy. Jest to proces niezwykle złożony i mający zawsze bardzo istotne narodowe i państwowe uwarunkowania. Przebiega on odmiennie w poszczególnych państwach³.

Bez względu jednak na to, którą z przedstawionych koncepcji uznamy za bardziej przekonującą, to jedno pozostaje poza dyskusją. Ważnym elementem wspólnym dla nich wszystkich jest uznanie szczególnej roli w procesie demokratyzacji przeprowadzenia rywalizacyjnych wyborów. Stąd tej właśnie problematyce poświęcone będzie niniejsze opracowanie. Zajmiemy się analizą szczególnego przypadku. Spróbujemy odkryć pewne prawidłowości tranzykcji systemowej na przykładzie przeobrażeń politycznych dokonujących się w Federacji Rosyjskiej.

2. Demokratyzacja systemu politycznego

Demokratyzacja systemu politycznego jest procedurą bardzo złożoną. Nie da się przeprowadzić zasadniczych zmian dotyczących funkcjonowania państwa i społeczeństwa z dnia na dzień i od razu w całości. Podstawową cechą społeczeństwa demokratycznego jest pluralizm polityczny. Jego wyznacznikiem jest wielość opcji programowych i alternatywność wyborów. Przejawia się to w konkurencyjności organizacji politycznych. Szczególnie dotyczy to partii politycznych. Ich wielość i różnorodność stwarza możliwość dokonania przez każdą jednostkę wyboru opcji politycznej, której założenia ideowe i programowe oraz propozycje personalne będą najpełniej jej odpowiadały. Zróżnicowanie programowe i organizacyjne partii politycznych jest konsekwencją podziałów

³ Por. *Leksykon politologii*, pod red. A. Antoszewskiego, R. Herbuta, Wrocław 1996; również: A. Antoszewski, R. Herbut, K. Jednaka, *Partie i system partyjny w Polsce. Pierwsza faza przejścia ku demokracji*, Wrocław 1993, s. 15 i n.

socjopolitycznych występujących w danym społeczeństwie. Im więcej kwestii stanowi o podziałach społecznych, tym większe zapotrzebowanie na różne ugrupowania polityczne. Weryfikatorem potrzeby ich istnienia jest poparcie społeczne, jakie uzyskują w trakcie rywalizacji wyborczej. Jest to w pełni obiektywny proces eliminacji ze sceny politycznej tych organizacji, które nie wytrzymują konkurencji z innymi ugrupowaniami reprezentującymi poglądy polityczne elektoratu. Dokonywana w ten sposób selekcja jest także rezultatem dostosowania się do określonych reguł gry politycznej. Z jednej strony są one określone w ustawodawstwie, z drugiej ustanowione są przez praktykę w drodze mechanizmów, jakie wymusza tzw. rynek polityczny. Regulacje prawne, nie naruszając zasad swobody tworzenia i działania organizacji społecznych, warunkują jednak niektóre mechanizmy dotyczące ich funkcjonowania. Polega to na prawnym określeniu wymogów, które trzeba spełnić, aby móc swobodnie funkcjonować w państwie demokratycznym. Ale występują także innego rodzaju zasady, które wywierają równie istotny wpływ na sposób działania organizacji politycznych. Należą do nich np. regulacje zawarte w ordynacjach wyborczych, które wymuszają na poszczególnych podmiotach podejmowanie określonych działań w celu odniesienia sukcesu wyborczego. Niezastosowanie się do tego typu mechanizmów zawsze powoduje marginalizację ugrupowania i często prowadzi do jego upadku. Tak więc nie tylko poparcie społeczne, ale również dostosowanie się do obowiązujących zasad i mechanizmów daje szansę na trwałą obecność w systemie politycznym. Dopiero korelacja dwóch elementów, tj. dostosowanie się do występujących mechanizmów oraz umiejętność sformułowania takiego programu wyborczego, który znajdzie poparcie szerokich kręgów społeczeństwa, daje nadzieję na odniesienie sukcesu wyborczego.

Jednym z najważniejszych elementów konstytuujących demokrację jest partycypacja polityczna społeczeństwa. Można wskazać na cztery główne elementy składające się na partycypacyjny model kultury politycznej społeczeństwa. Proces ten rozpoczyna się od tworzenia nowych elit politycznych. Elitą są ludzie, którzy wyróżniają się swoją techniczną sprawnością konkurowania z innymi, nie są zaś lepsi w jakimś bezwzględnym znaczeniu tego słowa⁴. Do elity politycznej możemy zaliczyć osoby zajmujące strategiczne pozycje w administracji państwowej, partiach politycznych, organach samorządu czy innych grupach reprezentujących interesy społeczne. Elity polityczne są produktem formalnej i nieformalnej struktury politycznej. W znacznej części pochodzą z wyborów, a więc zostały wyposażone w legitymację społeczną. Mogą również być efektem suwerennej decyzji samej elity. Dotyczy to np. obsady kierowniczych stanowisk w państwie nie pochodzących z wyborów powszechnych.

Elity polityczne w tworzącym się społeczeństwie demokratycznym mają różną genezę. W części są one tworzone przez osoby, które były związane

⁴ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, t. 1, Warszawa 1983, s. 395.

z dawnym, totalitarnym systemem. Teraz ludzie ci albo opowiedzieli się za nowym systemem i znaleźli w nim swoje miejsce, lub są nadal zwolennikami starego układu, ale zaaprobowali demokratyczne warunki rywalizacji politycznej. Drugą grupę stanowią dawni działacze opozycji antyreżimowej. Oni w sposób naturalny wchodzi w skład nowej elity politycznej. Nowy system jest przecież ukoronowaniem ich walki o demokrację. Teraz konsumują swój sukces. Grupę trzecią stanowią osoby, które w przeszłości nie prowadziły aktywnej działalności politycznej. W nowych warunkach, jakie stworzył system demokratyczny, czynnie zaangażowały się w działalność polityczną.

Złożoność, w sensie genezy, nowych elit politycznych oraz rozbięcie organizacyjne sceny politycznej powoduje, że nowe elity polityczne pozostają silnie sfragmentaryzowane. Znacznie utrudnia to realizację zadań stojących przed nimi w zakresie rozwoju demokratycznej praktyki życia społecznego.

Jednym z ważniejszych zadań elit politycznych jest kształtowanie kultury politycznej społeczeństwa. Wraz ze zmianą systemową zmienia się dominujący model tej kultury.

Wśród różnych definicji kultury politycznej najbardziej upowszechniona wydaje się być ta, która definiuje ją jako ogół wzorców indywidualnych postaw i orientacji wobec polityki, występujących wśród członków systemu politycznego⁵. Jest to bardzo ogólna definicja i nie wyjaśnia ona w pełni złożoności zjawiska. Do głównych składników pojęcia *kultura polityczna* zalicza się wartości, przekonania, oceny oraz wzory zachowań politycznych, składające się na określone postawy jednostek i grup wobec polityki i systemu politycznego. Postawy mogą być kształtowane na podstawie mniejszego lub większego zakresu wiedzy o cechach reżimu politycznego, oraz mogą pojawiać się w formie aktywnej lub pasywnej, oceniającej rzeczywistość bez angażowania się w jej zmianę⁶.

Można próbować analizować kulturę polityczną jako ogół postaw, wartości i wzorców zachowań dotyczących wzajemnych stosunków władzy i obywateli. Na tak rozumiane pojęcie składa się kilka elementów. Jest to niewątpliwie wiedza o polityce, znajomość faktów oraz zainteresowanie wydarzeniami politycznymi. Drugim elementem będzie umiejętność dokonywania oceny zjawisk i procesów politycznych oraz wydawanie sądów wartościujących dotyczących tego, jak władza powinna być sprawowana. Element trzeci stanowi emocjonalna strona postaw politycznych. Są to nie zawsze dające się racjonalnie uzasadnić czynniki, które wpływają na określone poglądy polityczne, a w szczególności na zachowania polityczne poszczególnych osób. Często wynikają one z tzw. charakteru narodowego czy psychologicznych uwarunkowań aktywności poli-

⁵ Por.: *Leksykon politologii...*

⁶ A.W. Jabłoński, *Kultura polityczna i jej przemiany*, [w:] *Studia z teorii polityki*, t. II, pod red. A.W. Jabłońskiego, L. Sobkowiaka, Wrocław 1999, s. 178.

tycznej poszczególnych osób. I wreszcie element ostatni to uznane wzorce zachowań politycznych. Chodzi tu o przyjęte w danym społeczeństwie zachowania polityczne, które można określić jako typowe czy charakterystyczne dla danej społeczności i dające się przewidzieć reakcje na zaistniałe fakty polityczne.

Zdaniem Gabriela A. Almonda i Sidneya Verby pojęcie *kultura polityczna* odnosi się do specyficznie politycznego nastawienia wobec rzeczywistości. Nastawienie to w konsekwencji warunkuje postawy wobec ustroju politycznego i jego poszczególnych elementów oraz do oceny roli, jaką w ramach systemu może odegrać jednostka. Warunkiem powstania obywatelskiej (uczestniczącej) kultury politycznej jest przełamanie poczucia alienacji jednostki wobec działań politycznych zarówno państwa, jak i innych podmiotów⁷.

Awangardą społeczeństwa w zakresie kształtowania jego kultury politycznej są elity polityczne. Stanowią one odrębną część elity w szerokim rozumieniu. Różni je od tych elit przede wszystkim sposób przystępowania do nich. Ma on bowiem charakter sformalizowanej selekcji dokonywanej przez innych członków społeczeństwa, np. w formie wyborów czy delegowania. Drugim ważnym elementem wyróżniającym elity polityczne jest fakt, że biorą one bezpośredni udział w podejmowaniu decyzji dotyczących ogółu społeczeństwa. Decyzje te odnoszą się do różnych sfer życia społecznego. Fakt przynależności do elity politycznej w niczym nie ogranicza członkostwa w innej elicie⁸.

Probieżem stopnia zaangażowania obywateli w sprawy państwa jest frekwencja wyborcza. Nie jest to jedyny i uniwersalny wskaźnik. Trzeba jeszcze zbadać, na ile wybory mają autentycznie demokratyczny charakter, a ich wyniki odzwierciedlają poglądy wyborców. Niezwykle ważna jest również kwestia, na ile wynik wyborów wpływa na późniejsze decyzje władcze państwa i czy odzwierciedla preferencje obywateli. Przecież w reżimach totalitarnych frekwencja wyborcza była z reguły bardzo wysoka, ale nie miało to nic wspólnego z rzeczywistym wpływem obywateli na funkcjonowanie państwa. W systemach demokratycznych frekwencja nie jest najważniejszym elementem legitymizacji władzy, ale jej niski poziom musi budzić niepokój. Przyczyn powstrzymywania się części obywateli od korzystania z przysługującego im prawa do wyrażania swej woli w głosowaniu jest wiele. Najczęściej jest to brak rozeznania w układzie sił politycznych oraz nieznanomość mechanizmów politycznych. Część osób jest zniechęcona brakiem spodziewanych rezultatów transformacji ustrojowej i swoje rozczarowanie manifestuje absencją wyborczą. Uważają oni, iż ich udział w procedurach partycypacyjnych i tak nie wpłynie na zmianę sytuacji. W ten sposób zdają się oni na decydowanie o swoim losie przez tych, którzy wyrażają swoje stanowisko, opowiadając się za programami konkretnych ugrupowań politycznych.

⁷ Szerzej zob.: G. Almond, S. Verba, *The Civic Culture*, Princeton 1963.

⁸ Szerzej zob.: A. Stelmach, S. Zyborowicz, *Elity polityczne a partycypacja polityczna*, [w:] *Elity polityczne w Polsce*, pod red. K. Pałeckiego, Warszawa 1992.

3. Wpływ wyborów na integrację systemu politycznego

Wybory są jednym z zasadniczych przejawów współczesnej demokracji. Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że aby procedury partycypacyjne mogły być uznane za demokratyczne, muszą spełniać określone warunki. Po pierwsze, powinny one mieć powszechny charakter. Ograniczenia biernego i czynnego prawa wyborczego mogą występować tylko w wyjątkowych sytuacjach i muszą mieć swoje źródła w konstytucji. Po drugie, wybory powinny być równe. Każdy wyborca powinien dysponować tą samą liczbą głosów a siła (skuteczność) każdego z nich powinna być identyczna. Po trzecie, technika głosowania powinna zapewniać możliwość zachowania przez wyborcę w tajemnicy, na kogo oddał swój głos. Czyli wybory powinny być tajne. Niekiedy jako jeden z przymiotników prawa wyborczego podaje się *wolność*. Oznacza to, że wyborca nie jest niczym skrupowany przy oddawaniu głosu na konkretnego kandydata czy ugrupowanie polityczne.

Wyniki wyborów mają charakter ostateczny i są wiążące dla organów państwa. Jest to naturalna konsekwencja rywalizacyjnych procedur wyborczych. Tylko wtedy mają one sens, jeżeli ich rezultat przekłada się na określony układ sił w państwie i realizację wybranego przez większość programu politycznego.

Na sposób prowadzenia kampanii wyborczej zasadniczy wpływ wywiera ordynacja wyborcza. To ustawowe zapisy dotyczące procedur wyborczych oraz sposobu ustalania wyników głosowania decydują o formie prowadzenia kampanii wyborczych, czyli o taktyce ugrupowań politycznych biorących udział w rywalizacji o głosy wyborców. To również sprawa taktyki, jakie treści programowe i w jaki sposób zostaną przedstawione. Na tym etapie rywalizacji chodzi jedynie o pozyskanie jak największej liczby zwolenników skłonnych oddać swe głosy na konkretne ugrupowanie. Bo tylko duża liczba zgromadzonych głosów daje szansę na zdobycie władzy i możliwość realizacji programu.

Sposób prowadzenia kampanii wyborczej jest bardzo ważny, ale musi być on podporządkowany sprawie najważniejszej. Musi gwarantować skuteczność.

Na wynik wyborów bardzo istotny wpływ ma technika ustalania wyników. Inaczej jest prowadzona kampania wyborcza w przypadku wyborów większościowych, a inna jest w przypadku proporcjonalnego prawa wyborczego. Większościowe prawo wyborcze prowadzi do ukształtowania się systemu partyjnego opartego na dominacji dwóch partii lub dwóch bloków partii. Jest to system, w którym sukces może odnieść tylko jedno ugrupowanie. Wszystkie pozostałe ponoszą porażkę. Zasada ta dotyczy np. powszechnych wyborów prezydenta. W wyborach parlamentarnych jest ona łagodzona dzięki temu, że elekcja jest dokonywana osobno w wielu niezależnych okręgach wyborczych.

Bardziej złożona jest sytuacja w przypadku proporcjonalnego prawa wyborczego. Tutaj wynik wyborów uzależniony jest od jeszcze większej liczby czyn-

ników. Chodzi mianowicie o sposób przeliczania głosów na mandaty. W zależności od tego, jaki system dokonywania tej operacji przyjmiemy, możemy otrzymać zdecydowanie różne wyniki. Duże znaczenie mają w tym przypadku również inne czynniki. Zaliczyć do nich można z pewnością wielkość i liczbę okręgów wyborczych oraz liczbę mandatów przeznaczonych do obsadzenia w okręgu. Manipulowanie zasięgiem terytorialnym, liczbą wyborców oraz liczbą mandatów przewidzianych do obsadzenia w okręgu, powoduje znaczne zmiany w końcowym rezultacie wyniku wyborów. Pokusa do dokonywania takich manipulacji jest bardzo duża, gdyż pozwala preferować jedne komitety wyborcze kosztem innych.

Polityczne konsekwencje zastosowania konkretnych systemów wyborczych są bardzo duże. Szczególną uwagę należałoby zwrócić na dwie kwestie. Po pierwsze, jakie proporcje występują pomiędzy liczbą zdobytych głosów w wyborach, a liczbą otrzymanych mandatów przez poszczególne ugrupowania. Po drugie, trzeba zwrócić uwagę na proporcje pomiędzy liczbą partii politycznych biorących udział w rywalizacji wyborczej, a tymi, którym udało się uzyskać mandaty w organie wybieralnym.

W zależności od przyjętych rozwiązań można uzyskać bardzo różne wyniki wyborów. Państwo celowo przyjmuje określone rozwiązania wpływając tym sposobem na układ sił politycznych, a przynajmniej na jego tendencje rozwojowe. W pierwszym okresie kształtowania się demokracji występuje wyraźna tendencja do tworzenia dużej liczby samodzielnych ugrupowań politycznych. W konsekwencji powoduje to najczęściej trudności w utworzeniu koalicji większościowej w parlamencie. W efekcie mamy do czynienia ze słabym rządem i niestabilnym systemem politycznym. W kolejnym etapie podejmowane są instytucjonalne i prawne wysiłki na rzecz większej stabilności państwa. Najsukcesowniejszą metodą na przywrócenie rozsądnej równowagi w pluralistycznym systemie politycznym jest takie skonstruowanie prawa wyborczego, które w efekcie zmusi drobne partie polityczne do zawierania sojuszy lub nawet łączenia się, gdyż inaczej zostaną wyeliminowane ze sceny politycznej. W efekcie chodzi o stworzenie systemu partyjnego, w którym będzie możliwość tworzenia rządów większościowych składających się z jednej partii lub z udziałem co najwyżej dwóch czy trzech ugrupowań.

Wybory powinny spełniać funkcję integrującą scenę polityczną. Już na etapie kampanii wyborczej politycy przewidują, z którymi z obecnych rywali będzie im po drodze w przypadku konieczności szukania współpartnerów do rządzenia. W miarę utrwalania się demokratycznych procedur ulega uporządkowaniu scena polityczna. Wyborcy szybko zorientują się, na które ugrupowania warto głosować, a które nie mają szans na zdobycie władzy. Po początkowym okresie silnej atomizacji sceny politycznej, co jest ewidentnym skutkiem zachłyśnięcia się demokracją, następuje etap stabilizacji i racjonalizacji. Im

prędzej to nastąpi, tym szybciej umocnią się demokratyczne mechanizmy funkcjonowania państwa. Ale proces ten niekiedy wymaga dłuższego czasu.

4. Wybory do Dumy Państwowej jako centralna instytucja demokracji w Rosji

Duma Państwowa Zgromadzenia Federalnego Federacji Rosyjskiej składa się z 450 deputowanych. Są oni wybierani w wyborach powszechnych, równych, tajnych i bezpośrednich. Połowa członków Dumy uzyskuje mandaty z jednomandatowych okręgów wyborczych. Pozostali są wybierani z list krajowych zgłaszanych przez ogólnorosyjskie komitety wyborcze w ramach jednego okręgu obejmującego całe terytorium kraju. Listy te zwyczajowo są nazywane listami federalnymi. Każdy wyborca dysponuje dwoma głosami. Jeden oddaje bezpośrednio na kandydata, któremu udziela poparcia w okręgu wyborczym. Drugi natomiast na listę federalną preferowanego przez siebie komitetu wyborczego.

W okręgach jednomandatowych wynik głosowania ustala się na zasadzie większości względnej. W dystrybucji mandatów pomiędzy listy partyjne stosuje się system proporcjonalny oparty na zasadzie największych resztek. W podziale mandatów uczestniczą jednak tylko te komitety wyborcze, które w skali kraju uzyskały co najmniej 5% ważnie oddanych głosów⁹.

Kontrowersje budzą ustalone proporcje pomiędzy liczbą deputowanych wybieranych w jednomandatowych okręgach wyborczych a uzyskujących mandaty z list federalnych. Ponieważ w Rosji głównymi ośrodkami aktywności partyjnej są największe aglomeracje miejskie, a szczególnie Moskwa, to na listach federalnych umieszczani są przede wszystkim kierownicy działacze partii ze stolicy. Zwolennicy koncepcji ograniczenia wpływów partyjnych w Dumie uważali, iż w takiej sytuacji izba nie będzie reprezentatywna dla ogółu społeczeństwa a zostanie zdominowana przez partykularne interesy partyjne. Z drugiej strony zwolennicy zachowania parytetu pomiędzy liczbą mandatów bezpośrednich, a pochodzących z list federalnych, wskazywali na dążenia elit regionalnych do zawłaszczania wpływów we władzy ustawodawczej.

Ordynacja wyborcza określa wymogi, jakie musi spełnić komitet wyborczy, aby mógł zarejestrować swoich kandydatów. Partia musi zebrać pod zgłoszeniem listy federalnej minimum 200 tys. podpisów wyborców. Z jednego podmiotu Federacji można wykazać tylko 7% ogółu zebranych podpisów. Zgłoszenie kandydata w okręgu jednomandatowym wymaga poparcia przynajmniej 1% wyborców z tego okręgu. Istnieje możliwość jednoczesnego kandydowania w okrę-

⁹ Szerzej na temat zasad prawa wyborczego w Rosji zob.: A. Stelmach, *Ogólne zasady prawa wyborczego Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Między historią a politologią*, pr. zbior., Poznań 1998.

gu wyborczym i z listy federalnej. Zarejestrowanego przez Centralną Komisję Wyborczą kandydata do Dumy chroni immunitet poselski.

W rosyjskim prawie wyborczym prawomocność procedur wyborczych uzależniono od frekwencji wyborczej. Ustalono, że aby uznać wybory za ważne, musi w nich wziąć udział nie mniej niż 25% uprawnionych do głosowania.

Krytyce poddawana jest zasada dopuszczenia do podziału mandatów z listy federalnych tylko tych ugrupowań, które uzyskały ponad 5% głosów wyborców w skali kraju. Przeciwnicy tego rozwiązania twierdzą, że wybrana na podstawie tej zasady Duma nie będzie organem w pełni przedstawicielskim. Zabraknie w niej reprezentacji wielu ugrupowań, które cieszyły się poparciem społecznym. Głosy uzyskane przez te partie zostaną niejako „przekazane” tym ugrupowaniom, którym udało się przekroczyć barierę 5% poparcia wyborców.

Również podział na okręgi jednomandatowe i listy federalne budzi wiele zastrzeżeń. Przede wszystkim krytykowana jest możliwość jednoczesnego kandydowania z listy federalnej i w okręgu. Zdaniem przeciwników tego rozwiązania narusza to konstytucyjną zasadę równości praw wyborczych obywateli. Naruszeniem tej samej zasady jest sposób dokonania podziału kraju na okręgi wyborcze. Powstały bardzo poważne dysproporcje w liczbie wyborców w poszczególnych jednomandatowych okręgach wyborczych. Liczba uprawnionych do głosowania waha się w nich od 12 tys. do 780 tys., co wielokrotnie przekracza ustawowy limit dopuszczalnej różnicy liczby wyborców w poszczególnych okręgach. Zgodnie z ustawą wyborczą, nie powinna ona przekraczać 15%¹⁰.

W Rosji w okresie tranżycji systemowej wybory do parlamentu odbywały się trzykrotnie. Pierwsze miały miejsce w 1993 r. Dwie następne elekcje do Dumy przeprowadzono w latach 1995 i 1999.

W 1993 r. wybory do dwuizbowego parlamentu Federacji Rosyjskiej odbyły się na podstawie specjalnie w tym celu wydanych aktów prawnych. Zasady przeprowadzenia wyborów do Dumy Państwowej regulował dekret prezydenta z 1 X 1993 r.¹¹ Aktem prawnym tej samej rangi 11 X 1993 r. prezydent określił zasady dokonywania wyborów do Rady Federacji¹². Obydwie ordynacje wyborcze miały wyraźnie jednorazowy charakter i dotyczyły wyłącznie wyborów do obu izb parlamentu w grudniu 1993 r.

¹⁰ E. Paszyc, M. Chudzyńska, *Ordynacja wyborcza jako płaszczyzna walki politycznej w Rosji. Wybory '95. Ośrodek Studiów Wschodnich*, Warszawa 1995, s. 3–4.

¹¹ *Поłożение о выборах депутатов Государственной Думы в 1993 году, утверждено указом Президента Российской Федерации от 1 октября 1993 г. Nr 1557, „Российская газета” z 8 X 1993 r.*

¹² *Поłożение о выборах депутатов Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации в 1993 году, утверждено указом Президента Российской Федерации от 11 октября 1993 г. Nr 1626, „Российская газета” z 19 X 1993 r.*

W wyborach parlamentarnych w 1993 r. ambicje ubiegania się o miejsca w Dumie miały 24 ugrupowania. Podjęty one wysiłki w celu sprostania wymogom formalnym stawianym przez ordynacje wyborcze partiom ubiegającym się o zarejestrowanie ich kandydatów. Centralna Komisja Wyborcza dopuściła do udziału w wyborach tylko 13 partii i bloków politycznych. Wybory zgodnie z decyzją prezydenta odbyły się 12 XII 1993 r. Wybrano wówczas 444 deputowanych do Dumy. Frekwencja wyborcza była niska i wynosiła zaledwie 54,8%.

Prawo do obsadzenia mandatów z ogólnofederalnych list kandydatów miało osiem ugrupowań. Najwięcej głosów zdobyła lista federalna Liberalno-Demokratycznej Partii Rosji „Wybór Rosji”; wprawdzie uzyskała ona mniej głosów w skali kraju, ale zdobyła znacznie więcej mandatów w okręgach jednomandatowych i tym samym stała się największym ugrupowaniem w parlamencie. Partia ta była reprezentowana przez 96 deputowanych. W grupie partii największych znalazły się również: Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej, Agrarna Partia Rosji, Blok Jawliński–Bołdyriew–Łukin, Partia Rosyjskiej Jedności i Pojednania, ugrupowanie o nazwie „Kobiety Rosji” oraz Demokratyczna Partia Rosji. Mandaty w okręgach jednomandatowych zdobyły jeszcze cztery inne komitety wyborcze. Do parlamentu weszło również trzydziestu deputowanych, którzy kandydowali jako niezależni.

Wybrana w 1993 r. Duma była bardzo rozbita wewnętrznie. Żadne ugrupowanie nie było w stanie stworzyć bloku większościowego. Doprowadziło to do silnych walk frakcyjnych w łonie parlamentu. Ucierpiało na tym ustrojowe znaczenie i prestiż społeczny parlamentu. W efekcie atomizacji sił politycznych w Dumie znacznemu wzmocnieniu uległa pozycja polityczna prezydenta B. Jelcyna.

Wybory w 1995 r. przeprowadzono na podstawie nowej ordynacji wyborczej¹³. Jej założenia nie odbiegały w sposób istotny od wcześniejszej regulacji prawnej w tym zakresie. Zamiar udziału w wyborach zgłosiło 69 bloków wyborczych, które zamierzały przedstawić federalne listy kandydatów. W efekcie zarejestrowano 43 takie komitety. Ogółem na listach federalnych i w okręgach jednomandatowych zgłoszono około 20 tys. kandydatów. Dało to średnio 45 kandydatów na jedno miejsce!

Zaskoczeniem była dosyć wysoka, jak na warunki rosyjskie, frekwencja wyborcza. W głosowaniu wzięło udział 64,44% uprawnionych. Do niższej izby parlamentu z list federalnych mandaty uzyskały tylko cztery ugrupowania. Zgodnie z oczekiwaniami największym poparciem cieszyła się Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej. Na jej listę głosowało 22,3% wyborców. Drugie

¹³ Fiederalnyj zakon O wyborach dieputatow Gosudarstwiennoj Dumy Fiedieralnogo Sobranija Rossijskoj Fiedieracyi, Priniat Gosudarstwiennoj Dumoj 9 ijula 1995 g., Odobrien Sowietom Fiedieracyi 15 ijula 1995 g.; Ju.L. Szulżenko, *Hriestomatija po konstitucjonnomu prawu Rossijskoj Fiedieracyi*, Moskwa 1997.

miejsce zajęła Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji, którą poparło 11,18% wyborców. Na trzecim miejscu uplasował się Nasz Dom Rosja, uzyskując poparcie 10,13% elektoratu. Bariere 5% udało się pokonać jeszcze tylko jednemu ugrupowaniu. Blok „Jawliński-Bołdyriew-Łukin” uzyskał poparcie 6,89% wyborców.

W sumie cztery wymienione ugrupowania uzyskały zaledwie 50,5% ogółu oddanych na listy federalne głosów. Podzieliły one między siebie 225 mandatów do Dumy obsadzanych z list federalnych. Zgodnie z przewidywaniami, ugrupowania te „zawłaszczyły” głosy wyborców oddane na te partie, którym nie udało się przekroczyć bariery 5% poparcia społecznego.

Wybory do Dumy następnej kadencji zostały przeprowadzone 19 XII 1999 r. Wzięło w nich udział ponad 66 mln wyborców, co stanowiło 61,85% uprawnionych do głosowania. Frekwencja nie była zatem imponująca.

W 1999 r. prawo zgłaszania kandydatów w wyborach miało aż 139 różnych organizacji reprezentujących wyborców¹⁴. Swoje listy kandydatów zgłosiło w wyborach 26 porozumień wyborczych. W tym znalazło się 10 bloków wyborczych, z których każdy skupiał po kilka różnych organizacji.

W efekcie elekcji do Dumy Państwowej weszli przedstawiciele tylko sześciu komitetów wyborczych, które uzyskały w skali kraju poparcie ponad 5% biorących udział w wyborach obywateli. Najwięcej głosów, bo 24,29% uzyskali kandydaci Komunistycznej Partii Federacji Rosyjskiej. Podobnym poparciem wyborców (23,32%) cieszył się komitet wyborczy Międzyregionalny Ruch „Jedność”, bardziej znany z okresu kampanii wyborczej pod nazwą „Niedźwiedź”. Trzecie ugrupowanie Ojczyzna — Cała Rosja uzyskało poparcie tylko 13,33% elektoratu. Związek Sił Prawicowych mógł poszczycić się 8,52% głosów. Na Blok Żyrinowskiego głosowało 5,98% wyborców¹⁵. „Jabloko” uzyskało 5,93% poparcia¹⁶. W sumie ugrupowania, które nabyły prawo do podziału mandatów z okręgu federalnego, zgromadziły 81,37% głosów. Jest to najwyższy wskaźnik ze wszystkich dotychczasowych elekcji. Oznacza to, iż ugrupowania te uzyskały mniej więcej tyle mandatów, ile głosów. W niewielkim stopniu „wzbogaciły” się kosztem tych komitetów, które nie przekroczyły progu zaporowego¹⁷.

Sześć komitetów podzieliło między sobą połowę mandatów w Dumie. Są to mandaty uzyskiwane z federalnego okręgu wyborczego. Pozostałe 225 miejsc w niższej izbie parlamentu, jak już wspomniano, jest zarezerwowanych dla deputowanych wybranych w jednomandatowych okręgach wyborczych. Tu-

¹⁴ Por. *Informacyonno-ekspiertnaja grupa „Panorama”, Wybory — 2000*, czast I, Moskwa 1999, s. 165 i n.

¹⁵ Pod taką nazwą w wyborach do Dumy w 1999 r. został zarejestrowany komitet wyborczy Liberalno-Demokratycznej Partii Rosji.

¹⁶ „Jabloko” to obowiązująca obecnie nazwa Bloku Jawliński-Bołdyriew-Łukin.

¹⁷ Następne w kolejności uzyskanych głosów ugrupowanie zgromadziło ich zaledwie 2,22%.

taj wynik głosowania był nieco inny. Wzmiankowane komitety zdobyły tylko 95 mandatów. Najwięcej, bo 101 miejsc w Dumie uzyskali kandydaci, którzy zostali zgłoszeni przez wyborców, a nie przez partie polityczne. Świadczy to o dużym znaczeniu, jakie głosujący przywiązują do osobowości kandydata. Jest to jednocześnie sygnał dla partii politycznych, że nie tylko popularność programu politycznego, ale również sylwetka osoby, która ma ten program realizować, staje się coraz ważniejsza. Jeżeli ta tendencja utrzyma się również w następnych wyborach, zmusi to partie polityczne do istotnego przewartościowania taktyki działania. Można przytoczyć przykłady na realizację już obecnie takiej zmodyfikowanej formy działalności. Niektórzy działacze partyjni kandydowali w swoich okręgach wyborczych jako bezpartyjni. Niekiedy informowali wyborców, że są członkami konkretnej partii, chociaż nie kandydowali z jej listy wyborczej. Częściej jednak swoją przynależność organizacyjną zachowywali w tajemnicy. Zjawisko to występuje na razie w niewielkiej skali, ale można przewidywać, że będzie się nasilało¹⁸.

Tabela 1. Porównanie trzech kadencji Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej

Lp.	Wyszczególnienie	Duma I kadencji	Duma II kadencji	Duma III kadencji
1.	Data wyborów	12 XII 1993	17 XII 1995	19 XII 1999
2.	Frekwencja wyborcza [%]	54,80	64,44	61,85
3.	Liczba komitetów wyborczych, które zgłosiły ogólnofederalne listy wyborcze	13	43	25
4.	Liczba ugrupowań reprezentowanych w parlamencie	12	23	14
5.	Liczba ugrupowań, które uzyskały mandaty z ogólnofederalnego okręgu wyborczego	8	4	6
6.	Liczba ugrupowań, które uzyskały mandaty z jednomandatowych okręgów wyborczych	12	23	13
7.	Liczba deputowanych, którzy kandydowali jako niezależni	30	77	105
8.	Liczba frakcji i grup parlamentarnych	11	7	9
9.	Liczba deputowanych pozostających poza frakcjami	7	12	12

Źródło: Opracowanie własne.

Porównując układ sił parlamentarnych dotychczasowych kadencji Dumy, warto zwrócić uwagę na pewne występujące tendencje. Liczba ugrupowań reprezentowanych w parlamencie ogranicza się do kilkunastu. Tylko w trakcie

¹⁸ Do Dumy trzeciej kadencji wybrano 18 deputowanych, którzy kandydowali poza listami wyborczymi partii, których byli członkami.

drugiej kadencji było ich znacznie więcej, bo aż 23. Fakt ten dał o sobie znać w postaci trudności z uzyskaniem konsensusu w większości spraw podejmowanych przez Dumę. Skrzętnie wykorzystywał to B. Jelcyn, narzucając swoją wolę zatomizowanemu parlamentowi.

Podobna tendencja wystąpiła w odniesieniu do liczby ugrupowań, które uzyskały mandaty w jednomandatowych okręgach wyborczych. Jest ich obecnie 13. Prawie tyle samo co w pierwszej kadencji, kiedy było ich o jedno mniej. W poprzedniej Dumie natomiast były aż 23 takie komitety. Pozytywnie należy ocenić tendencję do zwiększania się liczby deputowanych, którzy uzyskali swe mandaty kandydując jako niezależni. Daje to nadzieję na ograniczenie w przyszłości bezwzględnej dominacji nomenklatury partyjnej w parlamencie na rzecz reprezentacji także interesów wyborców. Na dzisiaj zasięg tego zjawiska jest jeszcze wyraźnie ograniczony. Jest to spowodowane systemem wewnętrznego funkcjonowania parlamentu. Parlamentarzyści, którzy nie należą do żadnej frakcji lub grupy deputowanych, nie mają praktycznie istotnego wpływu na działalność izby. Wprawdzie tworzy się grupy deputowanych niezależnych, ale najczęściej są one kontrolowane przez partyjne frakcje parlamentarne.

Aby system polityczny Rosji funkcjonował sprawniej i był bardziej demokratyczny, musi nastąpić rzeczywiste upodmiotowienie Dumy Państwowej. Będzie to możliwe tylko wówczas, kiedy będzie ona stanowiła sprawnie działający organ państwowy, zdolny stanowić prawo i przeciwstawiać się dyktatowi Prezydenta Federacji Rosyjskiej. Dopóki parlament pozostanie wewnątrznie zatomizowany, władza prezydenta i jego administracji nie będzie w praktyce niczym ograniczona.

Korzystanie przez obywateli z przysługujących im praw jest podstawowym warunkiem rozwoju demokracji w Rosji. Partycypacja polityczna rozpoczyna się zawsze od udziału w procedurach wyborczych. Jej najprostszym przejawem jest udział w wyborach, czyli korzystanie z czynnego prawa wyborczego. Liczba osób biorących udział w wyborach w Rosji niewiele przekracza próg 60%. Nie jest to wskaźnik imponujący¹⁹. Krokiem następnym jest udział w procedurach wyłaniania kandydatów. Najbardziej zaawansowaną formą uczestnictwa w życiu politycznym, na tym etapie, jest ubieganie się samemu o mandat. Realizacja tej ostatniej formy partycypacji politycznej jest uzależniona od wielu czynników. Należy do nich przede wszystkim charakter systemu partyjnego oraz sposób kreowania elit politycznych.

W Rosji nadal nie ma osobnej ustawy o partiach politycznych. Prawo zakłada jednak procedurę rejestracji partii. Na początku 1992 r. według rejestru

¹⁹ Nieco większe jest zainteresowanie obywateli wyborami prezydenckimi. W 1996 r. frekwencja wyborcza wynosiła 69,82%. W ostatnich wyborach wzięło udział 68,94% uprawnionych do głosowania. Jest to o tyle zrozumiałe, że pozycja ustrojowa głowy państwa w Rosji jest o wiele silniejsza niż parlamentu. Również obywatele przywiązują większą wagę do wyboru jednoosobowego organu państwowego niż do wpływu na skład organów kolegialnych.

prowadzonego przez ministra sprawiedliwości zarejestrowanych było zaledwie 37 partii. Występuje jednak bardzo wyraźna tendencja do szybkiego przybywania nowych ugrupowań politycznych. Obecnie w rejestrze partii i ruchów politycznych wpisanych jest 212 takich podmiotów²⁰.

Nie jest to jednak już proces tak żywiołowy jak jeszcze kilka lat temu. Można raczej wskazać na inną tendencję. Wiele partii politycznych chętnie wstępuje w związki koalicyjne z ugrupowaniami o podobnych założeniach programowych. W Rosji istnieje wiele małych organizacji o silnie zróżnicowanym obliczu politycznym. Nie jest to jednak specyfika wyłącznie rosyjska. Podobne zjawisko obserwujemy również w pozostałych krajach postkomunistycznych. Trwają tam poszukiwania optymalnego modelu funkcjonowania systemu partyjnego. Scena polityczna dopiero kształtuje się. Tylko niektóre partie na trwałe zakorzeniły się w świadomości obywateli. Wiele spełnia jedynie funkcję „wypełniacza” sceny politycznej. Po krótkim okresie aktywnej obecności a nawet przebiegłości popularności znikają one ze sceny politycznej. Zastępowane są przez inne, nowe i nieznane ugrupowania.

Inną cechą rosyjskiego systemu partyjnego jest kreowanie ugrupowań politycznych przez ludzi aparatu rządzenia. Różnorodność interesów grupowych i osobistych oraz nakładające się na to indywidualne ambicje polityczne często prowadzą do tworzenia przez polityków swego własnego zaplecza. Od tego jest już tylko krok do tworzenia własnej organizacji. Często mają one efemerydalny charakter. Powstają dla realizacji doraźnych, taktycznych celów politycznych. Później znikają.

Kolejnym znakiem szczególnym systemu partyjnego w Rosji jest skupienie życia politycznego prawie wyłącznie w wielkich ośrodkach miejskich. Poza te ośrodki praktycznie nie wykraczają nawet struktury partyjne.

W Rosji partie polityczne powstawały zazwyczaj pośpiesznie. Zawsze były jakieś powody, aby podejmować decyzje błyskawicznie. Działo się tak zarówno w sytuacjach głębokich kryzysów politycznych, jak i przy okazji wyborów parlamentarnych i prezydenckich.

System rozbicia wielopartyjnego utrzymuje się w Rosji głównie za sprawą proporcjonalno-większościowego prawa wyborczego do Dumy Państwowej. Znacznie mniejszy wpływ na to ma tryb wyboru prezydenta. Obywatele wprawdzie chętniej uczestniczą w wyborach prezydenckich niż parlamentarnych, ale jak dotąd żaden z urzędujących prezydentów nie posiadał stałego zaplecza organizacyjnego w postaci partii politycznej. Inspirowali oni raczej tworzenie na potrzeby kampanii wyborczej ugrupowania politycznego, które prowadziło kampanię na rzecz nie swego lidera, a samodzielnego polityka. To

²⁰ Według rejestru prowadzonego przez Ministerstwo Sprawiedliwości Federacji Rosyjskiej na dzień 1 I 1999 r. w: *Politiceskije partii i dwiżenija Rossii*, OOO „Agentstwo Biznies-Priess”, Moskwa 1999.

te właśnie ugrupowania nazywane są partiami władzy. Dowodów na traktowanie ich w sposób wyłącznie instrumentalny dostarczał cały okres prezydentury B. Jelcyna. Partie, które popierały jego kandydaturę w okresie wyborów, szybko popadały w niełaskę, jeżeli tylko ich liderzy narazili się prezydentowi.

Połowa składu Dumy wybierana jest z list partyjnych. Daje to przewagę kandydatom, którzy są związani z partiami politycznymi. Ryzyko dotyczy tu jednak nie tylko skali poparcia wyrażonego konkretnemu kandydatowi, ale również jego partii w skali kraju. Ugrupowania małe, o zasięgu lokalnym, nie mają w tej konkurencji praktycznie żadnych szans. Muszą więc one nastawić się głównie na walkę w jednomandatowych okręgach wyborczych. Tam jednak w mniejszym stopniu decydująca jest przynależność partyjna, chociaż nie można jej znaczenia lekceważyć, a bardziej liczy się osobowość kandydata. Stąd coraz większe, jak dowodzą tego wyniki kolejnych wyborów, szanse na zdobycie mandatu przez kandydatów niezależnych. Tendencja ta nie sprzyja konsolidacji partii politycznych. Niemniej jednak na razie partie radzą sobie z tym w ten sposób, że zgłaszają swoich członków jako bezpartyjnych. Sprawa wychodzi na jaw przy tworzeniu frakcji i grup deputowanych. Okazuje się, że bezpartyjni parlamentarzyści bez żadnych problemów znajdują się w partyjnych frakcjach i nawet pełnią w nich kierownicze funkcje.

Na zachowania wyborcze Rosjan ma wpływ wiele różnych czynników. Prawo wyborcze reguluje raczej procedury wyborcze niż kształtuje postawy. Niemniej jednak ma ono znaczący wpływ również na postawy obywateli. Albo zachęca do udziału w wyborach, albo usprawiedliwia absencję. Mechanizmy i procedury elekcyjne nie wywierają jednak tak istotnego wpływu na zachowania obywateli, jak poziom kultury politycznej społeczeństwa. Trzeba wyraźnie podkreślić, że w Rosji dopiero zachodzi proces zmian świadomościowych w sferze demokracji. Wiedza w zakresie polityki oraz zrozumienie mechanizmów rządzących światem polityki nie dla wszystkich jest dostępna. Stąd też wiele osób łatwo poddaje się wpływom propagandy i agitacji wyborczej. Szczególnie dotyczy to mieszkańców prowincjonalnych obszarów Rosji. Zjawisko to jest efektem wielowiekowej tradycji silnych rządów centralnych. Dla ich legitymizacji nie była potrzebna aktywna, uczestnicząca obecność obywateli. To przyzwyczajenie pokutuje do dziś. Rosjanie są nadal przywiązani do silnej władzy centralnej i chcą wierzyć, że ta władza będzie działała skutecznie i dla dobra wspólnego. Wiara w przywódcę, przekonanie, że wie on najlepiej, jak dobrze rządzić, zwalnia jednostkę z angażowania się w życie polityczne²¹. Funkcjonowaniem między innymi takiego właśnie mechanizmu można wytłumaczyć sukces jaki odniósł w ostatnich wyborach prezydenckich W. Putin.

²¹ Tylko 7% respondentów odpowiadających na pytanie, „Czy chciałbyś zostać prezydentem?”, udzieliło odpowiedzi twierdzącej. M. Gołowaniwska, *Umnyj, no nie rassuditielnyj*, „Wlast”, nr 18(319) z 11 maja 1999 r.

Wszystko wskazuje na to, że w Rosji jeszcze długo będzie występował model demokracji, w którym istnieją formalne dla niej gwarancje, ale jej mechanizmy nie znajdują jeszcze zastosowania²². Na przeszkodzie w drodze do modelu demokracji liberalnej tym razem nie stoją żadne instytucje i reżim polityczny, lecz tkwią one w mentalności i świadomości obywateli. Przełamanie tych barier będzie z pewnością wymagało czasu. Podstawowym wymogiem urzeczywistnienia współczesnej demokracji jest bowiem udział w niej szerokich kręgów społeczeństwa. Stanie się to faktem dopiero wówczas, kiedy większość obywateli uzna, że ich udział w kreowaniu organów państwa na etapie wyłaniania kandydatów oraz na etapie wyborów będzie miał istotne znaczenie dla przyszłości państwa i ich samych. Uzyskanie takiego poziomu świadomości społecznej wymaga czasu. Nie dzieje się to z dnia na dzień. Jest to również trudne dla rosyjskich elit politycznych. Nie potrafią one same, jak na razie, osiągnąć konsensusu w najważniejszych sprawach, w tym również w sferze gospodarczej. Za brakiem równowagi ekonomicznej podąża brak równowagi politycznej i społecznej²³.

Brak zaufania obywateli do elit politycznych jest również jedną z istotnych przyczyn ograniczających ich udział w procedurach wyborczych. I to zarówno na etapie wyłaniania kandydatów, jak i głosowania. Przyczyny tego zjawiska są bardzo złożone. Należy ich upartywiać przede wszystkim w mechanizmach kreowania współczesnych elit politycznych. W znakomitej większości wywodzą się one z dawnej, radzieckiej nomenklatury partyjnej. Dołączyli do niej przedstawiciele nowej warstwy społecznej a mianowicie oligarchowie. Jest to elitarna grupa ludzi biznesu, którzy bardzo wzbogacili się i dzięki stosunkom w najwyższych sferach decyzyjnych państwa wpływają na politykę. Ich konotacje społeczne są bardzo negatywne. Ten niechętny stosunek społeczeństwa do oligarchów przenosi się także na uzależnione od nich elity polityczne. W efekcie brak autorytetu społecznego elit politycznych powoduje powstrzymanie się części obywateli od udziału w działaniach politycznych, co przejawia się także w niskiej frekwencji wyborczej. Niektórzy manifestują swój brak zaufania do elit politycznych poprzez głosowanie przeciwko wszystkim kandydatom²⁴. Jest to przeciętnie ok. 4% wyborców.

Przyszłość demokracji w Rosji zależy w dużej mierze od przeobrażeń w sferze świadomości przeciętnego obywatela. Dopóki nie uwierzy on, że poprzez swoje działanie może wpływać na funkcjonowanie państwa i jego

²² W 1994 r. uchwalono specjalną ustawę „O podstawowych gwarancjach praw wyborczych obywateli Federacji Rosyjskiej”.

²³ Por.: S. Zyborowicz, *Jaki model demokracji dla Rosji?*, [w:] *Transformacja systemowa w Polsce i Rosji. Sukcesy i zagrożenia*, pod red. A. Stelmacha, Poznań 2000, s. 138.

²⁴ Taką możliwość przewiduje ordynacja wyborcza. W przypadku, kiedy liczba głosów oddanych przeciwko wszystkim kandydatom będzie większa niż liczba głosów pozytywnych, wybory w tym okręgu uznaje się za nieważne.

organów, tak długo będzie traktował procedury wyborcze jako jeszcze jeden przejaw manipulacji dokonywanej przez elity polityczne. Stworzone w Rosji gwarancje prawne dla partycypacji politycznej obywateli pozostaną dopóty tylko martwym zapisem, dopóki nie uda się przekonać ogółu społeczeństwa do korzystania z przysługujących mu praw. Proces ten, co już wielokrotnie podkreślano, został już zapoczątkowany i można wskazać na obiecujące jego rezultaty. Trzeba mieć tylko nadzieję, iż tempo zmian będzie ulegało przyspieszeniu, a ich kierunek będzie nastawiony na zwiększanie udziału obywateli w sprawowaniu władzy w demokratycznym państwie.